

METAFORALARNI TARJIMA QILISH MUAMMOLARI**Dilafruz Ochilova Baxramovna***Xalqaro Innovatsion Universiteti, QarDU Ingliz tili va Adabiyoti
kafedrası Dotsenti, PhD***Farangiz Rustamova Doston qizi***Xalqaro Innavatsion Universiteti Linvistika (Ingliz tili) magistranti va
“Xorijiy til filologiyasi “ stajyor o’qituvchisi***MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:***Received:10.01.2026**Revised: 11.01.2026**Accepted:12.01.2026***KALIT SO’ZLAR:***metafora, tarjima
nazariyasi, badiiy
tarjima, madaniy
ekvivalentlik, semantik
o’xshashlik, konseptual
metafora**Bu maqolada metaforalarni tarjima qilish
jarayonida uchraydigan lingvistik, madaniy va
semantik muammolar tahlil qilingan. Metafora
tarjimasi nafaqat til darajasida, balki madaniy va
konseptual tafakkur darajasida ham
murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Maqolada ingliz
tilidagi badiiy metaforalarning o’zbek tiliga
tarjimasida kuzatilgan qiyinchiliklar, tarjima
strategiyalari va ularning samaradorligi tahlil
qilinadi*

Kirish: Til va madaniyatda metaforalarning ahamiyati : Metafora tilga ham, madaniy tushunishga ham ta’sir qilishda juda muhimdir. U nafaqat ifoda etishning badiiy vositasi, balki shaxslar mavhum tushunchalarni tushunadigan muhim usul sifatida ham ishlaydi. Har bir til o’z ma’ruzachilarining istiqbolini, urf odatlarini va tafakkurini qamrab oladi metafora lingvistik iboralar va madaniy ahamiyat o’rtasidagi bog’liqlik sifatida harakat qilish. Masalan, Ingliz tilida “TIME IS MONEY” O’zbek tilida shunday tushuniladi “vaqt-pul” yoki “hayot-bu sayohat” kabi inglizcha iboralar ushbu madaniyat vakillari ijtimoiy va iqtisodiy tamoyillarga qanday qarashlarini aks ettiradi. “Til – millatimizning yuragi “ kabi

o'zbek metaforalarida ham chuqur madaniy va milliy g'oyalar aks ettirilgan. Metafora tarjimasida tarjimashunoslikdagi eng murakkab muammolardan birini taqdim etadi. So'zma-so'z iboralardan farqli o'laroq, metafora boshqa tilda osonlikcha etkazilmasligi mumkin bo'lgan konnotativ, hissiy va madaniy ta'sirlarni qamrab oladi. Tarjimonga asl ma'noli metaforaning kontseptual asoslarini talqin qilish va uning uslubiy va hissiy ta'sirini saqlab qolgan holda uni maqsadli tilda qayta yaratish vazifasi yuklatilgan. Ushbu majburiyat semantik ekvivalentlikni va madaniy muvofiqlik o'rtasida muvozanatni o'rnatishni talab qiladi. Masalan, G'arb madaniy ma'lumotnomalariga asoslangan ingliz tilidagi metafora o'zbek yoki rus tillarida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti bo'lmasligi mumkin, bu tarjimonni madaniy jihatdan tegishli o'rinbosarni aniqlashga majbur qiladi. Natijada, metafora tarjimasida nafaqat lingvistik mahoratni, balki manba va maqsadli madaniyatlarni chuqur anglashni ham talab qiladi. Tadqiqotning dolzarbligi, maqsadi va vazifalari : Metafora tarjimasini o'rganish madaniyatlararo muloqot tobora muhim ahamiyatni kasb etayotgan bugungi globallashtirilgan dunyoda juda muhimdir. Metaforani noto'g'ri tushunish, ayniqsa, adabiy, falsafiy va diniy kontekstlarda sezilarli ma'no buzilishlariga olib kelishi mumkin. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi metafora tarjimasida uchraydigan semantik, madaniy va kognitiv to'siqlarni o'rganish va metaforali ma'noni saqlashining samarali usullarini taklif qilishdir. Tadqiqot maqsadlari quyidagilardan iborat: metaforaning muhim lingvistik va madaniy ro'llarini aniqlash turli xil madaniyatlarni o'rtasidagi metaforalarni tarjima qilish muammolarini tahlil qilish; ma'no va badiiy ta'sirni saqlaydigan tarjima usullarini o'rganish : metaforik tilni ifodalashda tarjimonning ijodiy va izohlovchi vazifalarini ta'kidlash. Ushbu mavzu tilshunoslari, tarjimonlar va adabiyotshunos olimlar uchun katta ahamiyatga ega, chunki u tarjima jarayonida inson fikrini va ma'daniyatning qanday ifodalanishining va o'zgarishini tushunishni kuchaytiradi. Metafora tushunchasi va uning tildagi o'rni Metafora odamlar tomonidan mavhum g'oyalarni aniq tasvirlar orqali ifodalash uchun foydalanadigan eng kuchli lingvistik va kognitiv vositalardan biridir. Lingvistik jihatdan, bu ma'noni bir kontseptual sohadan boshqasiga o'tkazadigan, odamlarga bir narsani boshqasi nuqtai nazaridan tushunishga yordam beradigan nutq figurasi. Masalan, metaforada Dunyo-bu sahna (Shekspir), hayot tushunchasi g'uyoki bir hayotiy yoki teatrdagi bir voqealashtirilgan tomosha bilan taqqoslanadi, bu ma'ruzachilarga badiiy obrazlar orqali inson xatti-harakatlarini talqin qilishga imkon beradi. Kundalik tilda metafora shunchaki be'zak emas; ular muloqotning muhim qismidir. yoqimli tabassum, hissiyotlarga to'la toshqinli yoki parchalangan yurak kabi iboralar odamlarning murakkab psixologik holatlarni tanish so'zlar

bilan tasvirlashi uchun metaforaviy fikrlashdan qanday foydalanishini tas'virlaydi. Shuni tushunishimiz kerakki, metafora oddiy stilistik tushuncha yoki be'zak emas, balki fikr va ma'no yaratishning asosiy elementi sifatida ishlaydi..Metaforaning kognitiv va badiiy nazariyasidagi olimlar metafora mohiyatini tushuntirish uchun turli xil nazariyalarini taklif qilishgan. I. A. Richards 1936, har bir metafora ikkita elementdan iborat: tenor "tasvirlanayotgan mavzu" va transport vositasi "mavzu ifodalangan tasvir". Masalan, "Life is Travel" "hayot-bu sayohat" da hayot tenor, sayohat esa transport vositasidir. Maks Blek - 1962yilida bu fikrni yanada rivojlantirib, o'zaro ta'sir nazariyasini taklif qildi, bu metafora oddiy taqqoslash emas, balki ikkita kontseptual tizimning o'zaro ta'siri orqali ma'no yaratishini taklif qilishdir. Bu dinamik jarayon yangi assotsiatsiyalarni keltirib chiqaradi va ikkala atamaning semantik maydonini boyitadi. Zamonaviy tilshunoslikda Jorj Lakoff va Mark Jonson -1980 o'zining kontseptual metafora nazariyasi "CMT" bilan metafora nazariyasida inqilob qildilar. Ular metafora nafaqat tilni, balki inson idrokini tuzadi, deb ta'kidladilar. Masalan, war is discussion" o'zbek tilida shundaay deyiladi "bahs-urush" kabi kontseptual metaforalar odamlarning kundalik hayotda qanday fikrlashi va harakat qilishini aks ettiradi. Tarjima va stilistikada Piter Nyumark "1988)" metaforani ham kommunikativ, ham estetik hodisa ekanligini ta'kidladi. U metaforalarni o'lik, zaxira, so'nggi va haqiqiy kabi turlarga ajratdik, ularning har biri ijodkorlik darajasi va madaniy qaramligiga qarab tarjimada turli strategiyalarni talab qiladi. Metaforaning funktsional turlari "estetik, kognitiv, madaniy, she'riy"Metafora til va adabiyotda bir nechta funktsiyalarni bajaradi: Estetik funktsiya: go'zallik va badiiy tasvirlarni yaratishdir. Misol: "Uning ko'zlari sirli okean edi." Kognitiv funktsiya: "fikrni tushunish" yoki "argument yaratish" kabi mavhum g'oyalarni kontseptualizatsiya qilish."Madaniy funktsiya: jamiyatga xos qadriyatlar va an'analarni ifoda etish. Masalan, o'zbek metaforasi "ko'hli tog'dek" (yuragi tog'dek kata "saxovatning madaniy ideallarini aks ettiradi.She'riy funktsiya: adabiy asarlarda hissiy rezonans va ramziy chuqurlikni oshirish. Masalan, Aleksandr Papaning "Inson haqida insho" asarida "Insonni to'g'ri o'rganish – bu inson" kabi metaforalar she'riy shakl orqali falsafiy mulohazalarni o'zida mujassam etgan. Shu sababli metafora til, madaniy va kognitiv ma'no qatlamlarini birlashtirib, ma'ruzachi va tinglovchilar o'rtasida chuqurroq talqin qilish va hissiy aloqani o'rnatish imkonini beradi.Metafora tarjimada murakkab to'siq tug'diradi, chunki to'g'ridan-to'g'ri yoki so'zma-so'z tarjima ko'pincha bir xil hissiy rezonans yoki tasvirni aks ettirmaydi. Masalan, ingliz tilida "heart is cold " metaforasini o'zbek tiliga to'g'ridan-to'g'ri "sovuq yurak" deb tarjima qilish mumkin. Metafora kamdan-

kam hollarda so'zma-so'z darajada ishlaydi; ularning maqsadi taxmin qilingan taqqoslash yoki hissiy nuansni etkazishdir. So'zma-so'z tarjima qilinganda metafora o'zining ekspresiv kuchini yo'qotishi yoki hatto bema'ni bo'lib qolishi mumkin. Masalan: Ingliz tili: "uning oltin yuragi bor." So'zma-so'z tarjimasi: "Uning yuragi oltindan." To'g'ridan-to'g'ri versiya tushunarli bo'lsada, mo'ljallangan ma'no—Mehribonlik va saxiylik madaniy tanishliksiz to'liq idrok etilmasligi mumkin. Shuning uchun tarjimon "U juda saxiy inson." Idiomatik metafora muammosi idiomatik metafora qo'shimcha qiyinchilik tug'diradi, chunki ular ko'pincha madaniy jihatdan bog'langan va to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinmaydi. "Paqirni tepish" yoki "fasolni to'kish kabi iboralar so'zma-so'z shakllaridan butunlay farq qiladigan majoziy ma'nolarga ega ("o'lish" va "sirni ochish").

Polisemiya va konnotativ farqlar Ko'pgina metaforalarda ko'p ma'noli so'zlar mavjud (polisemiya) yoki tillar bo'yicha farq qiladigan ma'nolar. Masalan, inglizcha "ilon" so'zi ko'pincha yolg'onni anglatadi, ba'zi Osiyo madaniyatlarida esa xuddi shu tasvir donolik yoki o'zgarishni anglatishi mumkin. "U ilon" ni tarjima qilishda tarjimon metaforaning madaniy kontekstini—xiyonat yoki zukkolikni anglatadimi—ekvivalentini topishdan oldin izohlashi kerak. Ushbu semantik o'zgaruvchanlik metafora tarjimasini mexanik almashtirish emas, balki talqin qilish mahoratini talab qilishini ko'rsatadi. Madaniy va kontseptual muammolar : Milliy va madaniy ma'nolarning yo'qolishi ; Metafora madaniyatning an'analari, e'tiqodlari va umumiy tajribalarini aks ettiradi. Ular boshqa tilga tarjima qilinganda, bu madaniy nuanslar ko'pincha yo'qoladi. Masalan, ingliz tilida "oilaning qora qo'ylari" metaforasi o'zini boshqacha tutadigan yoki uyat keltiradigan oila a'zosini anglatadi. Uni so'zma-so'z o'zbek tiliga tarjima qilish ("oilning qora qo'shig'i") tushuntirilmasa, bir xil idiomatik kuchga ega bo'lishi mumkin emas. Shuning uchun tarjimonlar ko'pincha "oilada boshqacharoq inson" yoki "oilaga nom chiqargan odam" kabi madaniy jihatdan moslashtirilgan iboralarni ishlatishadi. Tarjimada kontseptual ekvivalentligi bu Kontseptual metafora-bu odamlarning mavhum domenlarni qanday tushunishini tartibga soluvchi aqliy modellar. Lakoff va Jonsonning so'zlariga ko'ra, "vaqt-pul" yoki "ARGUMENT-urush" kabi metaforalar madaniyatlarning tajribalarni qanday tuzishini ko'rsatadi. Tarjimonlar asosiy kontseptual xaritalashni—manba va maqsad domenlari o'rtasidagi munosabatni aniqlashlari va uni maqsadli tilda qayta yaratishlari kerak . Misol uchun: Ingliz tili: "vaqt pul." O'zbek tili: "Vaqt boylik". So'zma-so'z so'zlar farq qilsa-da, kontseptual tuzilma bir xil bo'lib qoladi . Yana bir misol: Inglizcha: "U o'z fikrini himoya qildi." O'zbekcha: "U o'z fikrini himoya qildi." Bu yerda "Bahs urushdir" metaforasi funksional ekvivalentlik orqali saqlanib qolgan.

Madaniy tarjima qilib bo'lmaydi "Madaniy tarjima qilmaslik" metafora ma'lum bir madaniyatda shunchalik chuqur ildiz otganki, boshqasida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti mavjud emas. Misol uchun, inglizcha "xochni ko'tarish" iborasi xristian ramziyligiga ishora qiladi va doimiy azob-uqubatlarni ifodalaydi. O'zbek tilida bu obraz o'rniga "azobni olib yurmoq" "yoki" taqdir sinoviga dosh bermoq, "o'xshash hissiy ohanglarni ifodalaydi, lekin turli madaniy tasvirlardan kelib chiqadi. Tarjimada metaforaning ahamiyati : Ma'noni etkazishda konnotativ o'lchovlar Metafora tarjimada murakkab to'siq tug'diradi, chunki ular so'zma-so'z ta'riflaridan tashqariga chiqadigan konnotativ, hissiy va madaniy ta'sirlarni qamrab oladi. To'g'ridan-to'g'ri yoki so'zma-so'z tarjima ko'pincha bir xil hissiy rezonans yoki tasvirni aks ettirmaydi. Masalan, inglizcha "sovuq yurak" metaforasini o'zbek tiliga to'g'ridan-to'g'ri "sovuq yurak" deb tarjima qilish mumkin. Biroq, "to'kilgan sut ustida yig'lash" da ishlatiladigan "to'kilgan sut" kabi boshqa metafora to'g'ridan-to'g'ri hamkasbiga ega emas va idiomatik yoki kontekstli o'zgarishlarni talab qilishi mumkin. Shuning uchun tarjimonlar mos ekvivalentni tanlashdan oldin asosiy kontseptual tasvirni tushinishlari kerak. She'riy va uslubiy muammolar : Tasvir va estetik qiymatni saqlash She'riyatda metafora nafaqat lingvistik vosita, balki ritm, ohang va hissiy chuqurlikni shakllantiradigan estetik elementdir. She'riy metaforalarni tarjima qilish manba matniga sodiqlik va maqsadli tilda tabiiylik o'rtasidagi muvozanatni talab qiladi . Masalan, Shekspirning "butun dunyo sahna, va barcha erkaklar va ayollar shunchaki o'yinchilar" (dan sizga yoqqanidek) badiiy rezonansini yo'qotmasdan so'zma-so'z tarjima qilib bo'lmaydi. Samarali tarjima tasvirni ham, falsafiy xabarni ham saqlab qolishi kerak: O'zbek ekvivalenti: " Butun dunyo sahnasi, unda har bir inson faqat o'z rolini ijro etadi." Bu metaforaning badiiy kuchini saqlab, uning lingvistik tuzilishini moslashtiradi. Ritm, tovush va hissiy kuchdagi o'zgarishlari ; She'riy metafora ko'pincha ritm va tovush bilan bog'liq. Tarjima qilishda hatto ozgina o'zgarishlar ham she'rning kayfiyatiga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, Cho'lpon she'riyatida "yuragimda bahor gullari" (qalbmida bahor gullari) kabi metaforalar mehr va yangilanishni uyg'otadi. Uni ingliz tiliga "yuragimda bahor gullari" deb tarjima qilish tasvirni aks ettiradi, ammo ritm va hissiy intensivlikni o'zgartirishi mumkin. Shuning uchun tarjimon aniqlikni she'riy oqim bilan muvozanatlashi kerak. Tarjimon turli xil kontseptual tizimlar orasidagi ma'noni qayta tiklaydigan vositachi sifatida ishlaydi. Kontseptual xaritalash orqali tarjimon umumiy insoniy tajribalarni aniqlaydi va maqsadli auditoriyaga mos keladigan iboralarni topadi. Misol: Inglizcha: "U imtihondan osonlikcha o'tdi." (ma'nosi: buni osonlik bilan bajardi) O'zbekcha: "U imtihondan osonlikcha o'tdi." Yelkanli metafora yo'qolgan bo'lsa-da,

qulaylik tushunchasi muvaffaqiyatli o'tkaziladi. Shunday qilib, kognitiv yondashuv to'g'ridan-to'g'ri leksik ekvivalentlikdan ko'ra tushunish, talqin qilish va madaniy moslashishni ta'kidlaydi. Unda metafora inson tafakkurini qanday tuzishi va tarjima ushbu fikr shakllarini boshqa tilda qanday tiklashi mumkinligi aks etadi.

Xulosa: Metafora til, fikr va madaniyat chorrahasida ishlaydi. Tarjima jarayonida u tarjimonning tilni bilishi, talqin qilish qobiliyati va madaniy tushunchasiga qarshi chiqadi. Metafora ma'nosini saqlab qolish nafaqat mexanik almashtirishni, balki intellektual empatiyani ham talab qiladi turli jamiyatlar o'z tillari orqali dunyoni qanday qabul qilishlarini tushunish. Tarjimon turli xil kontseptual tizimlar orasidagi ma'noni qayta tiklaydigan vositachi sifatida ishlaydi. Kontseptual xaritalash orqali tarjimon umumiy insoniy tajribalarni aniqlaydi va maqsadli auditoriyaga mos keladigan iboralarni topadi. Misol:Inglizcha: "U imtihondan osonlikcha o'tdi." (ma'nosi: buni osonlik bilan bajardi) O'zbekcha: "U imtihondan osonlikcha o'tdi." Yelkanli metafora yo'qolgan bo'lsa-da, qulaylik tushunchasi muvaffaqiyatli o'tkaziladi..Metafora tarjimasi lingvistik bilimlardan ko'ra ko'proq narsani talab qiladi-bu madaniy aql, kognitiv ong va ijodiy sezgirlikni talab qiladi. Tarjimon ham tilshunos, ham rassom sifatida harakat qilishi, hissiy va kontseptual yaxlitlikni saqlagan holda ma'noni so'zlardan tashqari talqin qilishi kerak. Semantik, madaniy va she'riy o'lchovlarni to'g'ri tushunish, shuningdek Nyumark va kognitiv tarjima yondashuvlarini strategik qo'llash orqali metaforalarni tillar va madaniyatlar bo'ylab samarali o'tkazish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.. Metaphors We Live By. .Lakoff, G., & Johnson, M. University of Chicago Press. (1980).
2. Toward a Science of Translating. Brill. . Nida, E. A. (1964).
3. A Textbook of Translation. Prentice Hall. Newmark, P. 1988.
4. "Badiiy tarjimada metaforalarning lingvistik tahlili." Til va adabiyot jurnali. Kadirova, D. 2018.
5. "Metaforalarni tarjima qilishda madaniy kontekstning ahamiyati." Filologiya masalalari to'plami. Azizova, N.(2021
6. Halliday, Language as Social Semiotic. London: Arnold. M. A. K. 1994.
7. Musurmanova Sh., New foundations of intercultural communication

TSTU: International Scientific and Practical Conference: “Modern Education and Innovative Approaches to Teaching Foreign Languages” May 2-3, 2025 Tashkent.

8. Musurmanova Sh. Ingliz tilida soʻz turkumlarining ahamiyati XIU: Maʼrifatli jamiyat: mazmun va mohiyat, ijtimoiy-falsafiy aspekti mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman. 27.10.2025 Qarshi. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17445182>

9. Vickers, Brian. English Literary Satire: A Study of Its Development. Cambridge University Press, 1971.

10. Barkscheider, Paula R. Eighteenth-Century Women Poets and Their Poetry: Inventing Agency, Inventing Genre. Johns Hopkins University Press, 2005.

11. Brown, Laura. Alexander Pope and the End of Satire. Routledge, 1985.

12. Kivy, Peter. The Seventh Sense: A Study of Francis Hutcheson's Aesthetics and Its Influence in Eighteenth-Century Britain. Oxford University Press, 2003.

13. Lakoff, George & Johnson, Mark. Metaphors We Live By. University of Chicago Press, 1980.

14. Black, Max. Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy. Cornell University Press, 1962.

15. Ricoeur, Paul. The Rule of Metaphor: Multi-Disciplinary Studies of the Creation of Meaning in Language. Routledge, 1975.